

GRADENJE NA SLOJEVIMA NARATIVNOG TALOGA: PROJEKAT MEMORIJALNOG PARKA „STARO SAJMIŠTE“**BUILDING ON LAYERS OF NARRATIVE SEDIMENT: THE MEMORIAL PARK "STARO SAJMIŠTE" PROJECT**

Nina Čegar, Miljana Zeković, *Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad*

Oblast – ARHITEKTURA

Kratak sadržaj – Rad teži ka formiranju koncepta arhitektonskog rešenja za memorijalni park Staro sajmište. Ovaj prostor se može okarakterisati kao kompleksno graditeljsko nasleđe sa mnogobrojnim slojevima nataloženih narativa uslovljenih događajima koji su se u njemu odigrali i društveno-političkom situacijom datog trenutka. Kako bi se ključni slojevi razumeli i uspostavio adekvatan odnos sa njima i kako bi novi umetnuti sloj bio reaktivan na njih, rad dublje istražuje fenomen slojeva narativnog taloga. Na osnovu ovog teorijskog okvira razvija se idejno rešenje za budućnost ovog prostora.

Ključne reči: Memorijalni park, slojevi, narativni talog, kompleksno nasleđe

Abstract – The aim is to define the architectural concept for the memorial park at Staro Sajmište, a site marked by a complex heritage of layered narratives shaped by various historical events and socio-political contexts in less than a century. Understanding the most dominant layers and establishing a meaningful relationship with them is essential while ensuring that the newly introduced layer is responsive to all these existing narratives. Thus, the phenomenon of layers of narrative sediment serves as a theoretical foundation to rethink the future of the space.

Keywords: Memorial park, layers, narrative sediment, complex heritage

1. UVOD

Sa leve strane Save u Beogradu, neposredno pre njenog ušća u Dunav, nalazi se grad u gradu, mikrokosmos u centru Beograda – Staro sajmište. Ovaj oneobičeni narativni pejzaž bi se zbog svoje istorije lako mogao opisati kao prostor fantastike koji u malom uzorku reflektuje događaje ne samo na nivou ostatka Beograda, već bi se mogao posmatrati i kao „parče sveta“ u malom. Apsurdno, možda je događajima koji su se odigrali na ovom prostoru Staro sajmište najbolje uspelo da ispuni ulogu reprezentacije sveta kroz nacionalne paviljone, tokom gotovo čitavog veka od trenutka njegovog nastanka 1937. godine. Ako je ova hipoteza tačna, promena uslova u kojima se danas nalazi ovaj prostor mogla bi da implicira i promene na širem društvenom planu.

NAPOMENA:

Ovaj rad proistekao je iz master rada čiji mentor je bila dr Miljana Zeković, red. prof.

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja predstavlja fenomen slojeva narativnog taloga u prostoru, uočen na prostoru kompleksnog graditeljskog nasleđa Starog sajmišta. Istražuje se na koji način priča, događaj i sećanje definišu prostor i postaju njegova dominantna funkcija. Fokus istraživanja je na ispitivanju toga kako modifikacijom prostora možemo promeniti narativ koji on nosi. Prostori poput Starog sajmišta nisu samo fizički objekti, već složene prostorne naracije koje svedoče o traumama, promenama i kontinuitetu društva.

1.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja jeste razvijanje metode za prostorni tretman kompleksnog graditeljskog nasleđa, koje nosi slojevite i višeznačne narative proizašle iz različitih istorijskih, društvenih i političkih događaja. Kroz ovo istraživanje nastoji se uspostaviti jasna metodologija koja omogućava promišljen pristup ovakvim prostorima, uz poštovanje njihovih istorijskih slojeva, ali i s ciljem da se omogući njihova revitalizacija i savremena interpretacija. Poseban fokus rada jeste na primeni definisane metode na prostoru Starog sajmišta, koje predstavlja nasleđe sa kompleksnom i problematičnom istorijom. Istraživanje teži da pruži odgovore na to kako tretirati prostor sa složenim narativima i konfliktima koji proizlaze iz prošlih događaja, a da se pritom sačuva njegov integritet, ali i omogući njegovo dalje korišćenje i adaptacija.

Ova strategija treba da pruži okvir za delovanje u prostoru gde se prepliću različiti narativi, kako bi se izbegla redukcija značenja i omogućilo kompleksno čitanje i tumačenje prostora.

2. TEORIJSKI OKVIR**2.1. Slojevi narativnog taloga**

Prostor Starog sajmišta može biti opisan na različite načine, pri čemu svaki opis verovatno odgovara nekoj njegovoj fazi, s obzirom na kompleksnost i protivrečnost značenja koje je ovaj prostor imao kroz vreme. Međutim, primetan je jedan pojam koji se izdvaja i čiji eho je opšteprisutan pri svakom promišljanju Starog sajmišta, a to je – priča. O neraskidivoj vezi prostora i priče koju on nosi Meta Hočevar piše u svojoj knjizi „Prostori igre“: „Iskustvo koje prostor dobija pričom (pre svega kad se ta priča ponavlja), spaja se tako sa prostorom pa karakteristično oblikovanje prostora postaje znak pojedinog iskustva.“ [1]. Na prostoru Starog sajmišta, u

priči koju taj prostor nosi sadržano je mnoštvo makro i mikro priča o događajima koji su se tu odigrali i zajedno sa fizičkim strukturama čine neraskidivu celinu. Snaga te priče, koja je u ovom slučaju uzima primat nad svim ostalim determinantama prostora, navodi na postavljanje tog fenomena u centar i pokušaj formiranja arhitektonskog koncepta memorijalnog parka oslanjajući se na ovaj fenomen.

Tako je došlo do kovanja termina „narativni talog“, jer zaista, na prostoru Starog sajmišta se sve te priče doživljavaju kao kompleksna supstanca i mešavina mulja, ostataka ili ekscesa, kojima je neophodno sveobuhvatno pristupiti.

Narativ predstavlja početnu tačku za istraživanje narativne funkcije prostora i na koji način se može intervenirati u prostoru u kom je priča hijerarhijski iznad fizičkih tragova. Postavlja se pitanje, kako umetnuti novi sloj, svesno konstruisan, gde prostorni gestovi predstavljaju novi narativ, u prostor koji je već preopterećen i stoji kao čuvar svih svesnih i nesvesnih prethodno generisanih narativa.

2.2. Nataloženi narativi Starog sajmišta

Istoriju ovog grada u geografskom centru grada Beograda, možemo pratiti od njegovog planiranja i nastanka izgradnjom sajamskog kompleksa 1937. godine, kada Beograd prvi put prelazi na levu obalu reke Save. Sajam je izgrađen u stilu ranog modernizma, progresivan za svoje vreme i dominantan narativ koji je prostor nosio u tom trenutku jeste bio napredak i razvoj.

Međutim, neposredno nakon toga 1941. godine, sajam dobija prenamenu u nacistički koncentracioni logor. Centralno organizovana urbanistička matrica sajma je poslužila kao pogodna za ovakvu programsku transformaciju, te prostor umesto sajma postaje stratište.

Nakon što je u savezničkom bombardovanju prostor značajno uništen, po završetku rata na mestima potpuno srušenih paviljona niču barake za smeštaj Omladinskih brigada koje su gradile Novi Beograd, dok su se i malobrojni opstali paviljoni takođe koriste u iste svrhe. Ovaj prostor je opet, akterima tog vremena poslužio za zgodnu prenamenu zbog svoje pozicije kao jedine izgrađene celine koja se u tom trenutku nalazi sa druge strane reke.

Danas, osim doseljenih umetnika i članova marginalizovanih društvenih grupa, ovaj prostor je u javnom diskursu nedvosmisleno definisan nemarom i zaboravom.

Po rečima antropologa Srđana Radovića, ovaj prostor je tokom čitavog postojanja definisala urbana centralizacija i simbolička marginalizacija [2]. To je upravo posledica taloženja svih nepomirenih narativa akumuliranih na ovom prostoru.

2.3. Novi narativi – studija slučaja

Pre nego što se zauzme prostorni stav i utvrdi strategija za tretman prostora Starog sajmišta, izvršen je pregled relevantnih narativa u arhitektonskom diskursu, koji služe kao baza za razumevanje problematike koja se tiče prostora ovog prostora.

Analizirana su relevantna iskustva koja su poslužila kao potpora za formiranje prostornog stava, kao što je definisanje termina kompleksnog i problematičnog nasleđa, analiza primera koji su klasifikovani kao tip

grad-spomenik, i razmatranje strategije za građenje na objektima pogođenim ratnim razaranjima ili drugim tipom traume koja je upisana u prostor.

2.4. Tipovi veze staro-novo – redefinisane granice novim prostornim sredstvima

Pjero Zanini u svojoj knjizi „Značenje granice“ kaže: „Ograničiti znači zatvoriti nešto unutar jednog skupa tačaka, kontrolisanog, nadgledanog prostora; to je više ili manje vidljiva oznaka, neka vrsta horizonta koji mi namećemo ili nam ga kultura nameće“ [3].

Stoga, ako posmatramo fizičke elemente prostora Starog sajmišta, možemo granicu razumeti kao ovojnici paviljonskih struktura – postoji prostor unutar i van njih, a granica je sama ljuštura objekta. U suštini, ta granica razdvaja dva ambijenta, saglediva unutar i izvan paviljona. Međutim, umetanjem nove strukture, granica postaje kompleksnija, veza između spolja i unutra se redefiniše i usložnjava, kako bi postojeća struktura maksimalno ispoljila svoju narativnu funkciju – u simbiozi sa novom.

Definisanje tipova veze postojeće i novoizgrađene strukture proizašla je iz potrebe za razumevanjem na koje sve načine je moguće uvesti nove strukture u prostor. Važno je naglasiti da njih prvenstveno definiše njihova veza sa postojećim strukturama. Ova sistematizacija teži da bude primenjiva pri širem spektru prostornih intervencija, odnosno svaki put kada je pri projektovanju početni input postojeći objekat, a samim tim i narativ koji on sa sobom nosi.

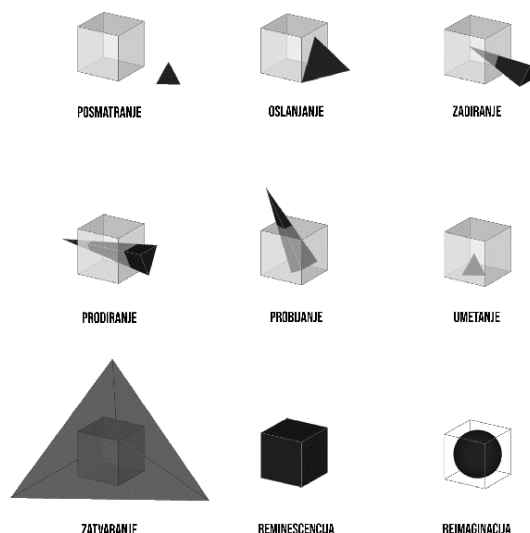
Nova prostorna intervencija se tada može razumeti kao novi sloj narativa koji se umeće u postojeći, a projektantska odluka kakav fizički oblik ova interakcija zauzima i kakav je međudnos starih i novih struktura podleže razmatranju priloženih odnosa.

Ovi odnosi ispituju prostorne granice koje su se u prethodnim narativnim etapama prostora izražavale putem jedne vrste prostornih sredstava, a prilikom refleksije i uspostavljanja novog narativa, pojavljuje se potreba za modifikacijom tih granica novim prostornim sredstvima. Izmenom prostornih granica, njihovog tipa, razmera, propustljivosti i ostalih karakteristika teži se promeni priče koju prostor nosi. Odnosno, potreba za promenom odnosa prema prostoru, aktiviranjem zaboravljenog i umetanjem novog, zahteva preispitivanje i redefinisane demarkacije.

Novi narativ iziskuje novi odnos prema priči, pa samim tim i prema prostoru. Kristijan Norberg-Šulc u svojoj knjizi „Egzistencija, prostor i arhitektura“ tvrdi da se slika čovekove okoline sastoji od želja i snova, a da arhitektura konkretizuje takvu sliku, koja ide dalje od već postojeće okoline [4].

Stoga, redefinisanjem struktura koje trenutno ne zadovoljavaju aktuelne težnje, kroz ovakve prostorne intervencije, teži se redefinisaju značenja koje te strukture nose.

Ispitujući načine na koje se sa postojećim može interagovati došlo se do 9 mogućih pristupa, odnosno tipova međudnosa stare i nove strukture: posmatranje, oslanjanje, zadiranje, prodiranje, probijanje, umetanje, zatvaranje, reminiscencija i reimaginacija, slika 1. Ovaj spisak je podložan daljem proširivanju.

Slika 1. Tipovi odnosa nove strukture prema staroj

3. PROJEKTANTSKI RAD

3.1. Primena teorijskih zapažanja na prostor Starog sajmišta

Osnovna premisa pri primeni teorijskog okvira jeste da gest u prostoru priča priču. Geometrijski odnos i jukstapozicija struktura imaju značenje u kontekstu narativa.

U odnosu na svaki izabrani pojedinačan trag u prostoru (Spasićev paviljon, Centralna kula, Mađarski paviljon, Turski paviljon, Italijanski paviljon, Češki paviljon, Nemački paviljon, Stambene barake, fudbalski teren F.K. Brodarac) iskorišćeni su odgovarajući tipovi umetanja novih struktura, u cilju mikroambijentalizacije makro prostora, fokusirajući se na priču koju data postojeća struktura nosi.

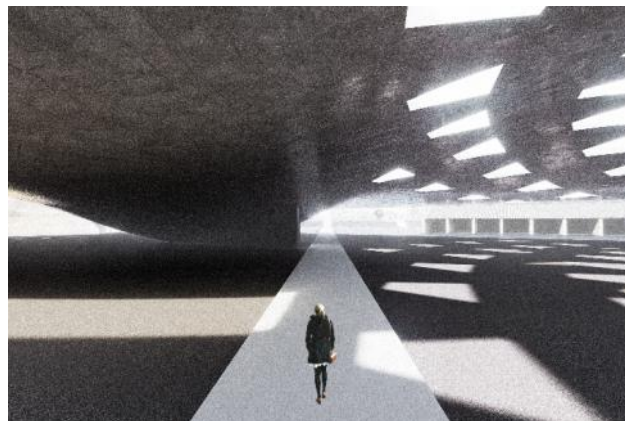
Pojednostavljeni i uopšteni tipovi veza objašnjeni su u teorijskom delu rada, dok je njihova primena u praksi najčešće podrazumevala korišćenje više tipova za naraciju jednog prostornog traga. Ova fleksibilnost omogućava širu primenu ovakve klasifikacije – kombinovanjem tipova moguće je adekvatno programirati strukturu i scenario njene upotrebe, kako bi ona postala nosilac novog narativa kontekstualizovanog u postojećoj strukturi.

3.2. Prostorno rešenje memorijalnog parka

Ispitivanjem navedenih mehanizama odnosa starog i novog došlo je do formiranja bele prohodne nadstrešnice nad značajnim delom Starog sajmišta. Ova jedinstvena struktura je duboko kontekstualno određena i značenje dobija pri interakciji sa postojećim strukturama, nastalim u različitim iteracijama intervencija na ovom prostoru, i svaka predstavlja nosioca priče.

Tim intervencijama se priča iskopava i iznosi na svetlo dana, prostor je taj koji osvetljava priču. Opna je neka vrsta artificijalnog pročišćenog pejzaža, memorijal koji nadvisuje kompleksan prostor Starog sajmišta i poput

živog organizma reaguje na nadražaje koje prima u skladu sa pričom koju osvetljava. Reljef je negde brdo, negde kotlina, a negde ošupljen. Te prostorne konfiguracije su, pored atmosfere, nosioci značenja. Modifikacije na opni, odnos sa paviljonima, količina propuštenog svetla, smer kretanja koji dozvoljava, su prostorni gestovi sa ciljem pričanja priče.

Slika 2. Ambijent ispod opne

Glavni pravci takođe pomiruju slojeve narativnih taloga, struktura se zasniva na pravcima osa originalnog sajamskog kompleksa, i pravcima blokova Novog Beograda koji su danas najdominantnija kontekstualna odrednica ovog prostora.

Slika 3. Prikaz opne u memorijalnom parku

3.3. Memorijalni centar

Centralni deo memorijalnog parka Staro sajmište predstavlja memorijalni centar smešten u tri postojeća objekta. To su bivši Spasićev paviljon, Centralna kula i mesto bivšeg Mađarskog paviljona koje je ujedno i mesto pogibije.

Spasićev paviljon predstavlja najbolje očuvan i najreprezentativniji izložbeni paviljon na Starom sajmištu, te zato od njega kreće postavka. Posetilac mu prilazi sa novog artificijalnog pejzaža koji nadvija lokalitet, primoran je da ga celog obiđe spuštajući se do ulaza, samim tim da ga sagleda sa svih strana i osvesti da ovaj prostor nije građen kao mučilište već kao mesto progresa. Duž spiralne rampe se nalaze biletarnica, garderoba, toaleti i ostali pomoćni sadržaji. Posetilac ulazi u paviljon sa zadnje strane, a sa istog mesta na kom mu je i prišao, ali jednu etažu niže.

Posetilac prvi deo postavke doživljava krećući se u krug i spuštajući se sa galerije, preko partera, pa do podzemne etaže - izlazi iz paviljona i pristupa podzemnom tunelu koji ga vodi do Kule. Svetlo je kontrolisano. Dok šeta putanjom koja je nekada i nadzemno spajala Kulu i Spasićev paviljon, posetilac ima vremena da malo odahne i spremi se za nastavak priče.

Polako izlazeći iz podzemlja korisnik i dalje ostaje u veoma šturo i kontrolisano osvetljenom prostoru. U Kuli, ponovo krećući se kružno, doživljava drugi deo postavke. Novoinstalirani panoramski lift je dostupan u funkciji sagledavanja celokupnog prostora u skučenom i klaustrofobičnom prostoru koji je dodatno zatamljen. Sajmište se sa visine doživljava u obrisima. Posetilac se spušta i ponovo ide u podzemlje gde nastavlja put ka mestu pogibije.

Ovaj tunel je uži, put je napetiji, ali i dalje ima prostora za promišljanje, predah pre kulminacije priče.

Posetilac iz mračnog tunela izlazi na jako osvetljen sterilan i beo prostor, koji je uokvirio mesto stradanja. Oku je potrebno vremena da se navikne na jako svetlo posle mraka. Konzervirana ruina stambenog objekta koji je fragment nekadašnjeg Mađarskog paviljona ostaje u centru translucentne polikarbonatne opne koja nadvila nad njime, atmosfera je sakralna. Sledi ulazak u finalni deo postavke. Nakon što je prošao kroz čitavu postavku, posetilac ponovo iz mraka izlazi u beli kapelni prostor i upućuje se ka početnoj tački gde uzima garderobu i ponovo izlazi na nepreglednu belu opnu koja lebdi iznad Starog sajmišta.

3.4. Tehnički opis

Opna je sačinjena od čelične potkonstrukcije sa gornje strane obložene grubo obrađenim armiranim betonom, a sa donje delimično reflektivnim aluminijumskim panelima. Opna se u pojedinim delovima oslanja na tlo, a na nekim mestima je nose armirano betonski elementi (stubovi, zidovi, arkade).

Ostatak prostora koji nije nadvijen opnom je gusto pošumljen, a jedina izgrađena struktura u šumi je vođeno ogledalo u otisku osnove Nemačkog paviljona, koji je tokom izrade ovog rada srušen.

4. ZAKLJUČAK

Urbano tkivo neminovno obiluje nataloženim ostacima koji nose memoriju i značenje vremena, kao i društveno-političkih prilika u kojima su nastali. Često su ti narativi kompleksni i problematični, što je slučaj sa prostorom Starog sajmišta. Da bi se specifično odreagovalo na problematiku ovog prostora, potrebno je pomiriti suprotstavljene slojeve narativa.

Uspostavljajući odgovarajući prostorni odnos sa njihovim nosiocima – arhitekturom, koja predstavlja svedočanstvo proteklih događaja, osvetljuju se potisnute priče i sveobuhvatno pristupa ovom i dalje ekstremno turbulentnom prostoru.

Redefinisanjem prostornih granica vrši se zaokret u narativu, čuva se sećanje i podstiče refleksija o svim fazama kroz koje je društvo prošlo, a koje su zabeležene u jednom prostoru.

Na ovaj način, prostoru Starog sajmišta se pristupa integralno, reaktualizuje se njegova uloga u javnom diskursu i reafirmiše njegova vrednost kao relevantnog javnog prostora. Na ovaj način, prostor postaje ne samo čuvar kolektivnog sećanja, već i simbol transformacije i budućih promena.

5. LITERATURA

- [1] M. Hočevar, „*Prostori igre*“, Beograd, Jugoslovensko Dramsko Pozorište, 2003
- [2] https://www.starosajmiste.info/userfiles/files/download/radovic_essay_sajmiste.pdf (pristupljeno u septembru 2024.)
- [3] P. Zanini, „*Značenje granice*“, Beograd, Clio, 2008.
- [4] K.N. Šulc, „*Egzistencija, prostor i arhitektura*“, Beograd, Građevinska knjiga, 2006.

Kratka biografija:

Nina Čegar rođena je u Moskvi 1999. god. Diplomirala je na Departmanu za arhitekturu i urbanizam Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu 2022. godine, gde je nakon toga zaposlena u zvanju saradnica u nastavi.

Dr. Miljana Zeković, redovni profesor, na Departmanu za arhitekturu i urbanizam Fakulteta tehničkih nauka učestvuje u realizaciji nastave na sva tri nivoa studija (OAS, MAS i DAS).